

АНОТАЦІЯ

Мельничук І. В. Політико-правові засади державно-релігійних відносин в сучасній Україні. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 052 Політологія. Карпатський національний університет імені Василя Стефаника, Міністерство освіти і науки України, м. Івано-Франківськ, 2026.

Дисертаційну роботу присвячено актуальній науково-практичній проблемі державно-релігійних відносин в Україні. Актуалізовано потребу дослідження механізмів втілення державної політики у сфері державно-церковних відносин та законодавчого регулювання міжконфесійних відносин.

У *вступі* аргументовано актуальність обраної проблематики, обґрунтовано доцільність і необхідність проведення дослідження, а також окреслено його зв'язок із відповідною науковою темою. Визначено мету та основні завдання дослідження, конкретизовано об'єкт і предмет, сформульовано робочу гіпотезу. Подано характеристику застосованих методів наукового пошуку, розкрито елементи наукової новизни й практичного значення отриманих результатів, уточнено особистий внесок автора та наведено відомості про апробацію результатів дослідження. Проаналізовано стан наукової розробленості проблеми, окреслено її теоретичні й методологічні засади.

Здійснено огляд праць вітчизняних і зарубіжних дослідників, на які спирається дисертаційна робота, із систематизацією їхніх напрацювань за ключовими напрямками: теоретичні підходи до розуміння державно-релігійних та міжконфесійних відносин; специфіка державної політики у сфері взаємин держави і Церкви; забезпечення міжконфесійної взаємодії; суспільний вплив релігійних інституцій; значення Томосу про автокефалію Православної Церкви України як чинника духовної самостійності; участь релігійних організацій у політичних процесах; функціонування релігійних спільнот в умовах війни за незалежність України.

У *першому розділі* здійснено теоретико-методологічний аналіз політико-правових засад державно-релігійних відносин. Простежено генезу та змістову трансформацію понять «міжконфесійні відносини» і «державно-церковні відносини» як політико-правових категорій, з урахуванням їх інституційного, нормативного та функціонального вимірів. Систематизовано ключові теоретико-методологічні підходи до інтерпретації міжконфесійної взаємодії та формування державної політики у сфері свободи совісті. Проаналізовано концептуальні моделі осмислення механізмів державно-церковних відносин як інструменту врегулювання міжконфесійної взаємодії та забезпечення суспільної злагоди, що сформувалися в українській та зарубіжній політичній науці, а також у суміжних соціальних і поведінкових дисциплінах.

У *другому розділі* проаналізовано процеси формування та реалізації державної політики у сфері державно-релігійних відносин з урахуванням їх інституційного та нормативного виміру. Ретроспективно охарактеризовано становлення засад правового регулювання у сфері свободи совісті, простежено еволюцію відповідного законодавства та його адаптацію до змін політичного середовища. Виявлено і обґрунтовано необхідність удосконалення нормативного забезпечення державно-релігійних відносин в Україні. Досліджено специфіку практичної імплементації державної політики в контексті гарантування свободи слова як складової конституційних прав і механізму публічного вираження релігійної позиції. Узагальнено системні проблеми законодавчого забезпечення державно-релігійних відносин в Україні, зокрема колізійність норм, інституційну невизначеність окремих процедур і суперечності правозастосування.

У дисертації здійснено комплексний аналіз трансформацій релігійної мережі України в період незалежності, зокрема динаміки її конфесійної структури та інституційного розвитку. Окрему увагу приділено особливостям міжконфесійної взаємодії, передумовам і суспільно-політичним наслідкам створення Православної Церкви України як вагомого чинника сучасних церковних і державотворчих процесів.

Оцінено сучасний стан та перспективи інституційного консолідування

українського православ'я, а також потенціал об'єднавчих процесів у контексті надання Томосу про автокефалію як чинника структурної трансформації православного середовища.

У *третьому розділі* здійснено аналіз політико-правового виміру практики державно-релігійних відносин в Україні. Доведено, що релігійні організації виступають активними акторами процесів політичної соціалізації вірян і водночас можуть бути інструменталізовані у політичних цілях, зокрема під час виборчих кампаній. Встановлено причинно-наслідкові взаємозв'язки між позиціями релігійних інституцій у контексті стратегічного політичного вибору держави в умовах війни за незалежність України.

Проаналізовано міжконфесійні об'єднання, зокрема діяльність Всеукраїнської Ради Церков і релігійних організацій (ВРЦіРО), як інституції, що забезпечує міжконфесійну стабільність та сприяє формуванню консолідованого підходу українського парламенту до задоволення релігійних потреб суспільства.

Акцентується на ролі релігійних організацій різних конфесій у підтримці національної стійкості в умовах війни за незалежність України. Доведено, що попри значні виклики в умовах надзвичайних випробувань воєнного лихоліття територіальні і релігійні громади об'єднали свої зусилля у національному спротиві російській агресії, виявили здатність мобілізувати ресурси та забезпечувати життєстійкість населення.

Охарактеризовано роль політичних партій та інститутів громадянського суспільства у взаємодії з релігійними організаціями, визначено їх вплив на консолідацію релігійного середовища та політичну поведінку релігійних спільнот.

У *висновках* дисертаційного дослідження викладено комплекс положень, що мають як теоретичну, так і практично-політичну цінність. Наведено конкретні пропозиції щодо удосконалення нормативно-правового регулювання та оптимізації практики реалізації державної політики у сфері державно-релігійних відносин, спрямовані на підвищення ефективності державно-релігійної взаємодії та забезпечення міжконфесійної стабільності в умовах

трансформаційного розвитку політичного середовища.

Наукова новизна отриманих результатів полягає в тому, що в дисертації здійснено цілісний політологічний аналіз політико-правових засад державно-релігійних відносин в Україні, які характеризуються плюралізмом, правовим забезпеченням свободи совісті та віросповідання, унормуванням політики держави щодо релігії і Церкви, співіснуванням співпраці та конкуренції, а також розвитком міжконфесійного діалогу як інструменту національної стійкості суспільства.

У результаті дослідження сформульовано низку нових наукових державно-релігійних положень, зокрема: *вперше* запропоновано нову концептуальну модель аналізу відносин, яка інтегрує підходи вітчизняних і зарубіжних науковців та враховує специфіку трансформації українського релігійного ландшафту під впливом глобалізаційних процесів і конфліктних чинників. Досліджено сучасні форми міжрелігійної напруженості та конфліктів, систематизовані за джерелами, способами прояву та рівнем впливу на соціальну стабільність. Здійснено комплексний аналіз нормативно-правових актів України щодо регулювання відносин держави і релігійних організацій із врахуванням практики їх реалізації, виявлено правові прогалини та суперечності між державним і церковним правом, що дозволяє визначити напрями їх гармонізації. Розроблено пропозиції спрямовані на вдосконалення державної політики щодо релігії і Церкви з урахуванням сучасних викликів і конфліктних ситуацій.

Комплексно досліджено роль релігійних організацій у політичних процесах України, зокрема в умовах війни за незалежність України, встановлено механізми впливу релігійних інституцій на політичну соціалізацію вірян та способи використання релігії політичними акторами для зміцнення влади.

У дисертації *удосконалено* понятійно-категоріальний апарат теорії державно-релігійних та міжконфесійних відносин, зокрема сформульовано їх розуміння як політико-правової категорії, що дозволяє виділити ключові механізми взаємодії держави та релігійних організацій у сучасних умовах зовнішньої агресії та внутрішньополітичних проблем.

Набули подальшого розвитку теоретичні уявлення про сутність державної політики щодо релігії і Церкви; особливості міжконфесійних стосунків, зокрема в контексті розвитку екуменічного руху; суспільно значуща діяльність церков та релігійних організацій у рамках міжконфесійного діалогу; благодійна діяльність церковно-релігійних організацій в умовах війни за незалежність України; церковно-релігійні і державно-політичні аспекти державно-релігійних відносин у контексті міжнародної діяльності держави. Отримані результати дозволяють визначити специфіку функціонування релігійних організацій у кризових соціально-політичних умовах та оцінити їхній потенціал щодо стабілізації суспільства.

Практичне значення дослідження полягає у можливості застосування його результатів для вдосконалення чинного законодавства, розробки державних програм із забезпечення свободи віросповідання та оптимізації механізмів державно-релігійної взаємодії, а також у практичній реалізації державної політики щодо релігії і Церкви, діяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування та релігійних організацій, громадських об'єднань з метою запобігання конфліктним ситуаціям та зміцнення міжконфесійного діалогу. Отримані наукові висновки можуть слугувати підґрунтям для дослідження теоретичних, правових та організаційних засад формування сучасної моделі державно-конфесійних відносин, подальших галузевих і міждисциплінарних наукових розвідок; в освітньому процесі – для підготовки навчально-методичних матеріалів при викладанні політології та інших соціально-гуманітарних дисциплін, розвитку освітніх програм із міжрелігійної толерантності.

Ключові слова: державно-релігійні відносини, держава, церква, релігія, державна політика щодо релігії і Церкви, законодавство про свободу совісті та релігійні організації, міжконфесійні відносини, політизація релігії, політична соціалізація, політологічний аналіз, релігійна безпека, релігійні організації, територіальні громади, Томос про автокефалію Православної Церкви України, національна ідентичність.

ABSTRACT

Melnichuk I. V. Political and legal foundations of state–religious relations in contemporary Ukraine. – Qualification scientific work on the rights of the manuscript.

Thesis for the degree of Doctor of Philosophy in the specialty 052 Political Science. Vasyl Stefanyk Carpathian National University, Ministry of Education and Science of Ukraine, Ivano-Frankivsk, 2026.

The dissertation is devoted to the topical scientific and practical problem of state–religious relations in Ukraine. The need to study the mechanisms of implementing state policy in the sphere of state-church relations and legislative regulation of interfaith relations is highlighted.

The *introduction* argues the relevance of the chosen topic, justifies the feasibility and necessity of conducting the research, and outlines its connection with the relevant scientific topic. The purpose and main objectives of the research are defined, the object and subject are specified, and a working hypothesis is formulated. The characteristics of the scientific research methods used are presented, the elements of scientific novelty and practical significance of the results obtained are revealed, the author's personal contribution is specified, and information on the testing of the research results is provided. The state of scientific development of the problem is analyzed, and its theoretical and methodological foundations are outlined.

A review of the works of domestic and foreign researchers on which the dissertation is based has been carried out, with their findings systematized according to key areas: theoretical approaches to understanding state–religious and interfaith relations; the specifics of state policy in the sphere of relations between the state and the church; ensuring interfaith interaction; the social influence of religious institutions; the significance of the Tomos of Autocephaly of the Orthodox Church of Ukraine as a factor of spiritual independence; the participation of religious organizations in political processes; the functioning of religious communities in the context of the war for Ukraine's independence.

The *first chapter* provides a theoretical and methodological analysis of the

political and legal foundations of state–religious relations. It traces the genesis and semantic transformation of the concepts of “interfaith relations” and “state-church relations” as political and legal categories, taking into account their institutional, normative, and functional dimensions. Key theoretical and methodological approaches to the interpretation of interfaith interaction and the formation of state policy in the field of freedom of conscience are systematized. Conceptual models for understanding the mechanisms of state-church relations as an instrument for regulating interfaith interaction and ensuring social harmony, which have been developed in Ukrainian and foreign political science, as well as in related social and behavioral disciplines, are analyzed.

The *second chapter* analyzes the processes of forming and implementing state policy in the field of state–religious relations, taking into account their institutional and regulatory dimensions. It retrospectively characterizes the formation of the foundations of legal regulation in the field of freedom of conscience, traces the evolution of relevant legislation and its adaptation to changes in the political environment. The need to improve the regulatory framework for state–religious relations in Ukraine is identified and justified. The specifics of the practical implementation of state policy in the context of guaranteeing freedom of speech as a component of constitutional rights and a mechanism for the public expression of religious positions are examined. Systemic problems in the legislative framework for state–religious relations in Ukraine are summarized, in particular, the conflict of norms, institutional uncertainty of certain procedures, and contradictions in law enforcement. The dissertation provides a comprehensive analysis of the transformations of Ukraine's religious network during the period of independence, in particular the dynamics of its confessional structure and institutional development. Particular attention is paid to the peculiarities of interdenominational interaction, the prerequisites and socio-political consequences of the creation of the Orthodox Church of Ukraine as an important factor in contemporary church and state-building processes. The current state and prospects of the institutional consolidation of Ukrainian Orthodoxy are assessed, as well as the potential of unification processes in the context of granting the Tomos of Autocephaly as a factor in

the structural transformation of the Orthodox environment.

The *third chapter* analyzes the political and legal dimensions of state–religious relations in Ukraine. It proves that religious organizations are active actors in the political socialization of believers and, at the same time, can be instrumentalized for political purposes, particularly during election campaigns. Causal relationships are established between the positions of religious institutions in situations of civilizational choice caused by the full-scale invasion of the Russian Federation in 2022.

Interfaith associations have been analyzed, in particular the activities of the All-Ukrainian Council of Churches and Religious Organizations, as an institution that ensures interfaith stability and promotes the formation of a consolidated approach by parliament to meeting the religious needs of society.

The role of religious organizations of different denominations in supporting national resilience in the context of the War for Ukraine's Independence is emphasized. It has been proven that despite significant challenges in the conditions of extraordinary trials of wartime, territorial and religious communities have joined forces in national resistance to Russian aggression, demonstrating their ability to mobilize resources and ensure the vitality of the population.

The role of political parties and civil society institutions in interacting with religious organizations is characterized, and their influence on the consolidation of the religious environment and the political behavior of religious communities is determined.

The *conclusions* of the dissertation research present a set of provisions that have both theoretical and practical political value. Specific proposals are made for improving regulatory and legal regulation and optimizing the implementation of state policy in the field of state–religious relations, aimed at increasing the effectiveness of state–religious interaction and ensuring interfaith stability in the context of the transformational development of the political environment.

The *scientific novelty of the results* obtained lies in the fact that the dissertation provides a comprehensive political analysis of the political and legal foundations of state–religious relations in Ukraine, which are characterized by pluralism, legal

guarantees of freedom of conscience and religion, the normalization of state policy on religion and the church, the coexistence of cooperation and competition, and the development of interfaith dialogue as an instrument of national stability in society.

As a result of the research, a number of new scientific propositions have been formulated, *including* a new conceptual model for analyzing state–religious relations, which integrates the approaches of domestic and foreign scholars and takes into account the specifics of the transformation of the Ukrainian religious landscape under the influence of globalization processes and conflict factors. Contemporary forms of interreligious tension and conflict are examined, systematized according to their sources, manifestations, and level of impact on social stability. A comprehensive analysis of Ukraine's regulatory and legal acts governing relations between the state and religious organizations was carried out, taking into account the practice of their implementation, and legal gaps and contradictions between state and ecclesiastical law were identified, which makes it possible to determine the directions for their harmonization. Proposals have been developed aimed at improving state policy on religion and the church, taking into account current challenges and conflict situations.

The role of religious organizations in Ukraine's political processes has been comprehensively studied, in particular in the context of the war for independence of Ukraine; mechanisms of influence of religious institutions on the political socialization of believers have been identified, as well as ways in which political actors use religion to strengthen their power.

The dissertation *refines* the conceptual and categorical apparatus of the theory of state–religious and interfaith relations, in particular, formulating their understanding as a political and legal category, which allows identifying the key mechanisms of interaction between the state and religious organizations in the current conditions of external aggression and internal political problems.

Theoretical ideas about the essence of state policy on religion and the church have been further developed; features of interfaith relations, particularly in the context of the development of the ecumenical movement, as well as socially significant activities of churches and religious organizations within the framework of interfaith

dialogue; charitable activities of church and religious organizations in the context of Russia's aggression against Ukraine; church, religious, and state-political aspects of state–religious relations in the context of the state's international activities. The results obtained allow us to determine the specifics of the functioning of religious organizations in crisis socio-political conditions and assess their potential for stabilizing society.

The *practical significance* of the study lies in the possibility of applying its results to improve current legislation, develop state programs to ensure freedom of religion and optimize mechanisms for state–religious interaction, as well as in the practical implementation of state policy on religion and the church, state authorities, local self-government bodies, religious organizations, and public associations with the aim of preventing conflict situations and strengthening interfaith dialogue. The scientific conclusions obtained can serve as a basis for researching the theoretical, legal, and organizational foundations for the formation of a modern model of state-confessional relations with the aim of further sectoral and interdisciplinary scientific research, as well as in the educational process – the preparation of teaching and methodological materials for teaching political science and other social and humanitarian disciplines and the development of educational programs on interfaith tolerance.

Keywords: state-religious relations, state, church, religion, state policy regarding religion and the Church, legislation on freedom of conscience and religious organizations, interfaith relations, politicization of religion, political socialization, political scientific analysis, religious security, religious organizations, territorial communities, Tomos on the autocephaly of the Orthodox Church of Ukraine, national identity

Список публікацій здобувача за темою дисертації

Статті в наукових фахових виданнях України категорії Б:

1. Мельничук І. Всеукраїнська рада церков і релігійних організацій як об'єднавчий центр релігійної єдності в часі війни рф проти України. *Вісник Прикарпатського університету. Серія: Політологія / Карпатський національний університет імені Василя Стефаника*. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2024. Вип.17. С. 138–145.

DOI: <https://doi.org/10.32782/2312-1815/2024-17-18>

URL: <https://journals.pnu.if.ua/index.php/politology/issue/view/19/19>

2. Мельничук І. Гудь Б. Як об'єднати українське православ'я? *Вісник Прикарпатського університету. Серія: Політологія / Карпатський національний університет імені Василя Стефаника*. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2024. Вип. 19. С. 254–262.

DOI: <https://doi.org/10.32782/2312-1815/2024-18-24>

URL: <https://journals.pnu.if.ua/index.php/politology/article/view/161/158>

3. Мельничук І. Закон України «Про захист конституційного ладу у сфері діяльності релігійних організацій» (2024) – політико-правові підстави прийняття і ймовірні наслідки для православних церков в Україні. *Літопис Волині: Всеукраїнський науковий часопис*. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2024. Число 31. С. 162–169.

DOI: <https://doi.org/10.32782/2305-9389/2024.31.25>

URL: <http://litopys.volyn.ua/index.php/litopys/article/view/566/497>

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації

4. Мельничук І. Відділення церкви від держави: політико-правове та релігійне розуміння. *Політичні процеси сучасності: глобальний та регіональні вимір*: збірник матеріалів VI Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Івано-Франківськ, 8–

9 травня 2025 р.). Електронне видання. Івано-Франківськ: Карпат. нац. ун-т ім. В. Стефаника, 2025. С.103-105.

URL:<http://dspace.pdpu.edu.ua/bitstream/123456789/23619/1/Pronoza%20I.pdf>

5. Мельничук І. Вплив спадщини СРСР на державно-церковні відносини в Україні. *Сучасні політичні процеси: глобальний та національний виміри: матеріали IV Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. (м. Одеса, 6–7 березня 2025 р.)* / за заг. ред. С. В. Ківалова. Одеса, 2025. С. 186–190.

URL: <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/7c2deffb-82b8-4d59-8121-348c8cf78bb9/content>

6. Мельничук І. Всеукраїнська рада церков і релігійних організацій в українському медіапросторі в умовах війни. *Матеріали звітної наукової вебконференції викладачів, докторантів, аспірантів Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника за 2023 рік (м. Івано-Франківськ 1–5 квітня 2024 р. Електронне видання. Івано-Франківськ: Прикарпат. нац. ун-т ім. В. Стефаника, 2024. С. 80–82.*

URL: https://drive.google.com/file/d/1w5y6w0g0W5BpT_cblrbonZBCF-77kba0/view

7. Мельничук І. Закон України «Про захист конституційного ладу у сфері діяльності релігійних організацій» як запорука релігійної безпеки в умовах війни. Глобальний світ і Україна: сучасні виклики та пошук відповідей: матеріали II Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Харків, 31 жовт. 2024 р.) / [редкол.: Герасіна Л. М. (голова), Козловець М. А., Прудников В. А. та ін.]; Аналіт. центр сучас. гуманітаристики; Харків. асоц. політологів. – Харків : Право, 2024. С. 21–23.

URL: <file:///C:/Users/User/Downloads/conf-31-10-24-released.pdf>

8. Мельничук І. Православна Церква України як важливий геополітичний гравець. *Україна в сучасному геополітичному просторі: теоретичний і прикладний аспекти: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (XXXIX Харків. політол. читань), м. Харків, 28 берез. 2025 р.* / [редкол.: Л. М. Герасіна (голова), О. Ю. Панфілов, В. А. Прудников та ін.]; Аналіт. центр сучас. гуманітаристики ;

Харків. асоц. політологів. Харків: Право, 2025. С. 15–19.

URL:https://pravoizdat.com.ua/index.php?route=product/product/download&product_id=5569&download_id=1984&srsId=AfmBOopsU-AzBWyA0YE1uc9A-RxCzCQIvtQKu1ENUqgdJM1mxmI7hsV3

9. Мельничук В. І., Мельничук І. В. Православна церква України як провідник національної ідентичності. *Церква в суспільному і духовному житті Покуття (до 100-ліття храму Різдва Пресвятої Богородиці в селі Торговиця Городенківської громади): збірник матеріалів Всеукр. наук.-практ. конф. (с. Торговиця, 4 вересня 2025 р.)*. Львів – Торунь: Liha Pres, 2025. С. 66–70.

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ І СКОРОЧЕНЬ

ВРЦіРО	Всеукраїнська Рада Церков і релігійних організацій
ГА ООН	Генеральна Асамблея ООН
ДЕСС	Державна служба України з етнополітики та свободи совісті
ЄС	Європейський Союз
ЗСУ	Збройні Сили України
ІНЕНД	Інститут політичних і етнонаціональних досліджень НАН України
ІРС	Інформаційно-релігійна служба
КМІС	Київський міжнародний інститут соціології
МАРС	Міжнародна асоціація релігійної свободи
ОБСЄ	Організація з безпеки і співробітництва в Європі
ООН	Організація Об'єднаних Націй
ПАРЄ	Парламентська асамблея Ради Європи
ПЦУ	Православна церква України
РПЦ	Російська істинно-православна церква
РКЦ	Римо-католицька церква
РНБО	Рада національної безпеки і оборони України
РСЦ	Російська старообрядницька церква
р.	Рік
рр.	Роки
Рпц	Російська православна церква
Рф	Російська Федерація
США	Сполучені Штати Америки
СРСР	Союз Радянських Соціалістичних Республік
ст.	Стаття
ТОМОС	документ про надання автокефалії церкві
УАПЦ	Українська автокефальна православна церква
УГКЦ	Українська греко-католицька церква
УНР	Українська Народна Республіка
УПЦ КП	Українська православна церква Київського патріархату
УПЦ мп	Українська православна церква московського

	патріархату
УРСР	Українська Радянська Соціалістична Республіка
ЕКМАІР	електронний архів Національного університету «Києво-Могиллянська академія»